

Η ΠΡΟΤΥΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΑΝ¹

1. Εισαγωγή

Ο όρος προτυποποίηση αναφέρεται στη λιγότερη ποικιλία με τη μέγιστη λειτουργικότητα. Η προτυποποίηση έπεται της διαδικασίας της τυποποίησης, η οποία, σύμφωνα με την Ιορδανίδου (1999:835), είναι μια διαδικασία κωδικοποίησης της νομιμοποιημένης από το κράτος ποικιλίας μέσω γραμματικών και λεξικών. Η νομιμοποίηση μιας ποικιλίας από το κράτος καθιστά μια γλωσσική ποικιλία πρότυπη έναντι των άλλων· άρα, η τυποποίηση προσπαθεί να καταργήσει την ποικιλότητα και να προβάλει μια ποικιλία ως πρότυπη γλώσσα. Η πρότυπη γλώσσα είναι, αφενός, μια γλωσσική ποικιλία ή διάλεκτος ανάμεσα σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες ή διαλέκτους, και αφετέρου, ο κανόνας που ρυθμίζει τη γλωσσική χρήση, η «νόρμα» με βάση την οποία διακρίνεται το «σωστό» από το λάθος, η «κανονική» χρήση από τη γλωσσική «απόκλιση» ή και «παρέκκλιση» (Μοσχονάς 2005:56).

Μέσα σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο θα επιχειρηθεί να ερμηνευθούν τα δεδομένα τυποποίησης και, κατ' επέκταση, προτυποποίησης του *ως*² και του *σαν*³ στις σύγχρονες γραμματικές και τα σύγχρονα λεξικά της νέας ελληνικής γλώσσας.

2. Τα δεδομένα της προτυποποίησης του *ως* και του *σαν*

Μετά τη θεσμοθέτηση (1976) της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του νεοελληνικού κράτους, στο στάδιο της εφαρμογής⁴ του γλωσσικού προγραμματισμού⁵ γίνονται αλλαγές τόσο στη διοίκηση (1977) και το δίκαιο (1984), όσο και

1. Η παρούσα μελέτη πραγματοποιείται με την υποτροφία που μου χορηγεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ).

2. Για το *ως* και τη διαχρονική του εξέλιξη, βλ. Χριστίδης (2005), Browning (1983).

3. Για το *σαν* και τη διαχρονική του εξέλιξη, βλ. Χριστίδης (2005), Browning (1983).

4. Ο όρος *εφαρμογή* αναφέρεται στην εκπαιδευτική διάδοση μιας γλωσσικής μεταβολής, βλ. Haugen (1987).

5. Ο όρος *γλωσσικός προγραμματισμός* αναφέρεται σε μια συνειδητή δραστηριότητα,

στα νέα σχολικά βιβλία (1983 – 1990). Η κοινή νεοελληνική που διδάσκεται στα σχολεία είναι η περιγραφόμενη στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη δημοτική γλώσσα της εποχής του (1940). Εκτός από τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη, η οποία αναπροσαρμόστηκε, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στα σχολεία, γίνονται και κάποιες άλλες προσπάθειες γραμματικοποίησης⁶: π.χ., γραμματική της ελληνικής γλώσσας των Κλαίρη και Μπαμπινιώτη, των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη – Warburton και του Τσοπανάκη. Στηριζόμενοι σε αυτές τις γλωσσολογικές γραμματικές καθώς και στα σύγχρονα λεξικά (MEIZON, ΚΡΙΑΡΑ, ΑΠΘ, ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ) επιχειρείται μια ανάλυση για την προτυποποίηση του ως και του σαν.

Στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1991) το ως συμπεριλαμβάνεται μαζί με το σαν στα τροπικά επιρρήματα τα ομοιωματικά ως και σαν συνοδεύουν ονόματα ή αντωνυμίες: *είναι σαν εσένα, τον δέχτηκαν ως σωτήρα*.

Στη γραμματική του Τσοπανάκη (1994:538-542) αναφέρεται ότι το ως χρησιμοποιείται ως επιρρηματική φράση ή προθεσικό επίρρημα στις ομοιωματικές φράσεις, συντάσσεται με ονομαστική ή αιτιατική και χρησιμεύει όχι μόνο ως κατηγορούμενο, αλλά και ως κατηγορηματικός προσδιορισμός, αφού το ως αποδίδει την επιρρηματική σχέση της ομοιότητας: *υπηρέτησε ~ έφεδρος αξιωματικός, τον χρησιμοποίησαν οι εχθροί ~ κατάσκοπο*.

Στη γραμματική του Τσοπανάκη (1994:541) αναφέρεται ότι ο σημερινός σύνδεσμος σαν (*ώς αν> ώσαν*) δημιουργεί σύγχυση, επειδή δεν γνωρίζουμε αν αυτό που λέγεται με το ως ή το σαν είναι πραγματικό ή όμοιο με κάτι άλλο. Η ομοίωση είναι σωστή με το ως, π.χ., *μπήκε μέσα στο σπίτι ως αστυνομικός και αυτός ήταν ένας λωποδύτης*, ενώ με το σαν προβάλλεται μια ιδιότητα την οποία ουσιαστικά δεν την έχει το υποκείμενο, π.χ., *μπήκε μέσα στο σπίτι σαν αστυνομικός και αυτός ήταν ένας λωποδύτης*. Σε προτάσεις επίσης, π.χ., *υπηρέτησε σαν δάσκαλος, το σαν εκφράζει τα προσόντα του υποκειμένου, ενώ όταν αυτές ακολουθούνται από προτάσεις, όπως «αν και τα γράμματά του ήταν λίγα», το νόημα του σαν γίνεται αντιθετικό*.

Στη γραμματική Holton κ.ά. (1999:449) αναφέρεται ότι «το ως εισάγει μια ονομαστική φράση η οποία εκφράζει ένα χαρακτηριστικό ή μια ιδιότητα που κατέχει το ουσιαστικό στο οποίο αναφέρεται η ως-φράση».

Στη γραμματική Holton κ.ά. (1999:383) αναφέρεται ότι «η πρόθεση σαν

μέσω της οποίας προωθείται η γλωσσική αλλαγή με τη λήψη αποφάσεων και μέτρων, βλ. Cooper (1989), Haugen (1987).

6. Ο όρος γραμματικοποίηση αναφέρεται στη διαδικασία διαμόρφωσης κανόνων γραμματικής (κανονιστικών, περιγραφικών ή ερμηνευτικών), βλ. Fischer (2004), Heine & Kuteva (2002-2005), Hopper & Traugott (1993), Hopper (1991), Lehmann (1995), Lichtenberk (1991).

έχει επίσης τη σημασία του 'ως' ('με την ιδιότητα του'), χωρίς έννοια σύγκρισης (π.χ. *Υπηρετεί σαν δάσκαλος*) και ότι σε τέτοιες δομές δεν είναι σαφές αν το υποκείμενο υπηρετεί πραγματικά ως δάσκαλος ή αν κάνει τη δουλειά του δασκάλου χωρίς στην πραγματικότητα να είναι δάσκαλος και, κατά συνέπεια, προτιμάται συχνότερα η χρήση του ως».

Τόσο στη γραμματική των Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2005), όσο και στο λεξικό του Μπαμπινιώτη (1998), το ως λειτουργεί ως κατηγορικός δείκτης και δηλώνει την ιδιότητα του υποκειμένου ή του αντικείμενου: *μίλησε - αντιπρόσωπος τους και το σαν χρησιμοποιείται καταχρηστικά με ουσιαστικό ή επίθετο στην πρόταση, όταν επέχει θέση κατηγορηματικού προσδιορισμού και δηλώνει σχέση αιτιολογίας ως προς το υπόλοιπο περιεχόμενο της πρότασης, με την ιδιότητα του..., ως: - πρωθυπουργός της χώρας έκανε λάθη. Μάλιστα, στο λεξικό Μπαμπινιώτη (1998) αναφέρεται ότι οι δυο λέξεις ως και σαν διαφέρουν στους προσεκτικούς χρήστες της Ελληνικής, αφού το ως δηλώνει ιδιότητα ή χαρακτηριστικό που ο ομιλητής πιστεύει ότι αληθεύει: *Εργάζεται ως καθηγητής*, ενώ το σαν χρησιμεύει για παρομοίωση ή ψευδή, αναληθή ιδιότητα: *Τρέχει σαν άλογο* (παρομοίωση), *Μιλάει ως ειδικός* (ενώ δεν είναι για το συγκεκριμένο θέμα). Ακόμη, στο λεξικό Μπαμπινιώτη (1998) σημειώνεται ότι «από εσφαλμένη αντίληψη πως το σαν είναι τύπος της δημοτικής και το ως της καθαρεύουσας, ορισμένοι ομιλητές χρησιμοποιούν το σαν αντί του ως σε όλες τις περιπτώσεις. Για αυτόν τον λόγο, είναι χρήσιμο να τηρείται η σημασιολογική διάκριση στη γλώσσα, που επιτυγχάνεται αντιστοίχως με τη χρήση του ως και του σαν, πράγμα που ακολουθήθηκε από τους γνωστότερους και καλύτερους χειριστές της δημοτικής».*

Στο λεξικό ΑΠΘ (1998) το ως [ós & os] ομοιωματικό μόριο: συντάσσεται με ουσιαστικό συνήθ. άναρθρο, σπάνια με επίθετο, που είναι: 1. κατηγορούμενο στο υποκείμενο ή στο αντικείμενο του ρήματος και αποδίδει: α. ψεύτικη ιδιότητα ή κατάσταση· για: *Παρουσιάστηκε - νοικοκύρης του κτήματος, χωρίς πράγματι να είναι.* β. πραγματική ιδιότητα ή κατάσταση· το ως μπορεί και να παραλείπεται: *Αναγνωρίστηκε η Ελλάδα (-) ανεξάρτητο κράτος.* 2. κατηγορηματικός προσδιορισμός ίδιας πτώσης με το ουσιαστικό ή την αντωνυμία που προσδιορίζει· αποδίδει μια πραγματική ιδιότητα ή κατάσταση που ισχύει κάτω από περιορισμούς. α. αιτία: *Δεν πληρώνει φόρους - αλλοδαπός, επειδή είναι αλλοδαπός.* β. χρόνο: *- δήμαρχος έκανε πολλά έργα, τότε που ήταν δήμαρχος.* γ. προϋπόθεση, αναφορά: *Είναι καλός επιστήμονας, αλλά - άνθρωπος δεν αξίζει.*

Στο λεξικό ΑΠΘ (1998) το σαν [μσν. σαν < ελνστ. *ωσάν* < αρχ. φρ. *ως* *αν* 'έτσι που, για να'] [sán] επίρρ.: 1. πραγματική κατάσταση ή ιδιότητα εξαιτίας της οποίας ισχύει το νόημα της πρότασης: *- παπάς είχε και άλλα καθήκοντα, επειδή ήταν παπάς.* 2. αντικατάσταση: *Είπε μερικά λόγια στην αρχή - εισαγωγή, εισαγωγικά, αντί για εισαγωγή.*

Στο λεξικό Κριαρά (1995) το ως [μόριο, προθετικό επίρρημα] χρησιμοποι-

είται 1. είτε με άναρθρο ουσιαστικό είτε με επίθετο και ρήμα για να δηλωθεί μια ιδιότητα, κατάσταση: το *κελί* *χρησίμευε* ~ *μαγειρεί*, 2. με τα ρήματα *υπηρετώ*, *διορίζομαι*, *αναγνωρίζω*, *χρησιμοποιώ* για να δηλωθεί μια ιδιότητα ή κατάσταση: *υπηρετήσε* ~ *έφεδρος αξιωματικός*, 3. με ουσιαστικά ή αντωνυμίες για να δηλωθεί μια πραγματική ιδιότητα ή κατάσταση, κάτω όμως από ορισμένους όρους (αιτία, χρόνο, προϋπόθεση): *δεν πληρώνει φόρους* ~ *ξένος υπήκοος* (*επειδή είναι*), 4. με την πρόθεση *προς* για να δηλωθεί αναφορά: ο *Γιώργος* ~ *προς αυτό έχει δικιο*, 5. ως λαϊκός χρονικός σύνδεσμος: *έτρωγα και έπινα σε μαρμαρένια τάβλα*.

Στο λεξικό Κριαρά (1995) το *σαν* έχει τις εξής χρήσεις: 1. πριν από ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, επίρρημα για παρομοίωση: *πεινάω* ~ *λύκος*, 2. για να εκφράσει κάποιος τη γνώμη του: ~ *καλά να μας τα λες*, 3. πριν από ρήματα εισάγοντας ανεξάρτητες προτάσεις ακολουθούμενες με το *να*: ~ *να ακούστηκε κρότος*, 4. πριν από ερωτηματικές αντωνυμίες ή ερωτηματικά επιρρήματα για έμφαση στην ομιλία: ~ *σαν πόσοι ήταν οι ακροατές στην ομιλία*, 5. ως σύνδεσμος χρονικός, υποθετικός ή αιτιολογικός με ρήμα ιστορικού χρόνου: ~ *φτάσαμε* (=μόλις), ~ *θέλεις πήγαινε μαζί τους* (=αν), ~ *το κατάλαβες* (=αφού) 6. πριν από άναρθρο ουσιαστικό ή επίθετο ακολουθούμενο με το *που* για να δηλωθεί μια πραγματική σχέση ή ιδιότητα που προβάλλεται ως αιτιολογία για εκείνο που λέγεται στην κύρια πρόταση: ~ *γιατρός που είναι πρέπει να το ξέρει*.

Στο Μείζον λεξικό (1997) το *ως* έχει τις εξής χρήσεις: 1. προθ. έως, μέχρι, ίσαμε (τοπικά ή χρονικά): η απόσταση *ως εκεί* *δεν είναι μεγάλη από το πρωί ως το βράδυ*, 2. επιρρ. (αναφορ. — τροπικό) καθώς, όπως: *ως συμβαίνει πάντοτε* // (ομοιωματικό) *σαν: μίλησε ως εκπρόσωπος της ομάδας*, 3. σύνδεσμος (χρονικός) ευθύς, μόλις: *τρώμαξα ως τον είδα* // *ενώ, εκεί που: ως έτρωγα και έπινα σε μαρμαρένια τάβλα*, 4. (μόριο επιτατικό) ακόμη και: *στρεφνός άνθρωπος, ως και με τα αδέρφια του δε μιλιέται*.

Στο Μείζον λεξικό (1997) το *σαν* έχει τις παρακάτω χρήσεις: 1. ως σύνδεσμος χρονικός, αιτιολογικός ή υποθετικός: *σαν έρθει, θα τον το πω*· *σαν μάνα που είμαι, πρέπει να φροντίζω τα παιδιά μου*· *σαν δονλέψεις, θα φας και* 2. ως μόριο ομοιωματικό: όπως, καθώς, σάμπως: *πετάει σαν πουλί*.

3. Συμπεράσματα

Μετά την καταγραφή των δεδομένων προτυποποίησης του *ως* και του *σαν* στα σύγχρονα λεξικά και τις γραμματικές της νέας ελληνικής γλώσσας, είναι δυνατό να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις.

Σε γενικές γραμμές παρατηρείται ότι τόσο στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη, όσο και στο αντίστοιχο λεξικό το *ως* χρησιμοποιείται για αληθή κατάσταση και το *σαν* χρησιμοποιείται, όταν γίνεται λόγος για μια αληθή κατάσταση

με βασική προϋπόθεση την αιτιολογία. Στο λεξικό του Μπαμπινιώτη αλλά και στη γραμματική γίνεται διαχωρισμός όσον αφορά στη χρήση του *ως* και του *σαν*. Το *ως* αναφέρεται σε μια ιδιότητα αληθή, ενώ το *σαν* σε αναληθή. Στη γραμματική των Holton κ.ά., αναφέρεται ότι υπάρχει δυσκολία διάκρισης και ότι, ενώ χρησιμοποιούνται και τα δυο, προτιμάται το *ως* αντί του *σαν*, όταν πρόκειται για αληθή ιδιότητα. Στη γραμματική του Τσοπανάκη δηλώνεται ότι υπάρχει σύγχυση ως προς τη χρήση, αλλά το *ως* προτείνεται για αληθή ιδιότητα και το *σαν* για αιτιολογία που αφορά στα προσόντα του υποκειμένου. Στο λεξικό του Κριαρά το *ως* αναφέρεται σε μια ιδιότητα αληθή και το *σαν* σε μια επίσης αληθή ιδιότητα που προβάλλεται ως αιτιολογία για εκείνο που λέγεται στην κύρια πρόταση. Στο Μείζον λεξικό, τέλος, το *ως* αναφέρεται σε αληθή ιδιότητα του υποκειμένου, ενώ το *σαν* για να εκφράσει τα προσόντα του υποκειμένου και να προβάλλει ως αιτιολογία εκείνο που λέγεται στην κύρια πρόταση.

Συνεπώς, τόσο ο Τσοπανάκης και ο Τριανταφυλλίδης, όσο και ο Κριαράς και οι συντάκτες του Μείζονος λεξικού δηλώνουν ότι και το *ως* και το *σαν* μπορούν να αναφέρονται σε απλή αληθή ιδιότητα ή αληθή ιδιότητα με βασική προϋπόθεση την αιτιολογία. Ο Μπαμπινιώτης όμως και οι Holton κ.ά. φαίνεται ότι είναι περισσότερο ρυθμιστικοί όσον αφορά στη χρήση του *ως* και του *σαν*, αφού προτείνουν το *μεν* για αληθή ιδιότητα και το *δε* για αναληθή. Μάλιστα, στον Μπαμπινιώτη η χρήση του *ως* και του *σαν* σχετίζεται και με το πόσο ο ομιλητής είναι προσεκτικός χρήστης της γλώσσας του. Άρα, με αυτόν τον τρόπο η σημασιολογική διάκριση του *ως* και του *σαν* στην ομιλία είναι δείκτης κοινωνικού κύρους⁷, γοήτρου και ανωτερότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Ιορδανίδου, Α. (1999). Ζητήματα τυποποίησης της σύγχρονης νεοελληνικής. Στο: Χριστίδης Α.-Φ. (επιμ.), «Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (2 τόμοι), Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26 – 28 Μαρτίου 1997. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 835 – 844.
- Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης (σε συνεργασία με τους Α. Μόζερ, Αι. Μπακάου – Ορφανού, Σ. Σκοπετέα) (2005). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

7. Για τον όρο κοινωνικό κύρος, βλ. Labov (1972), Milroy (1980).

- Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Μεϊζον Ελληνικό Λεξικό* (1997). Τεγόπουλος – Φυτράκης. Αθήνα: Αρμονία.
- Μοσχονάς Σπύρος (2005). Η γλώσσα: Η πρότυπη γλώσσα. *Cogito* 3, 56-57. Στο: <http://www.media.uoa.gr/people/smoschon/pages/gr/essays.html> (Ανασύρθηκε στις 7 Ιανουαρίου 2010).
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1991). *Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής)*. Ανατύπωση του *ΟΕΣΒ (1941)* με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη.
- Τσοπανάκης, Α. (1994). *Νεοελληνική Γραμματική*. Αθήνα: Εστία.
- Χριστίδης, Α. – Φ. (2005). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Αρχαιογνωσία και Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση 1*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

β) Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Browning, R. (1983). *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooper, R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischer, O., M. Norde & H. Perridon, (2004). *Up and down the Cline – The nature of grammaticalization*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Haugen, E. (1987). *Blessings of Babel. Bilingualism and language planning*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Heine, B. & T. Kuteva, (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. & T. Kuteva, (2005). *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holton, D., Mackridge P., Φιλιππάκη – Warburton E. (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* (μεταφρ. Β. Σπυρόπουλου από το Αγγλ. – *Greek Grammar: A Comprehensive Grammar of Modern Greek*. London: Routledge 1997). Αθήνα: Πατάκης.
- Hopper, P. J. & E. Traugott Closs (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hopper, P. J. (1991). On some Principles of Grammaticalization. Στο: Traugott Closs, E. & B. Heine (eds.), *Approaches to grammaticalization*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 17-35.
- Lehmann, C. (1995). *Thoughts on Grammaticalization*. München – Newcastle: Lincom Studies in Theoretical Linguistics 01 [revised edition/ first edition in ACUP. (1982)].
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- Lichtenberk, F. (1991). On the gradualness of Grammaticalization. Στο: Traugott Closs, E. & B. Heine (eds.), *Approaches to grammaticalization*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 37-80.
- Milroy, L. (1980). *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.